

A magyar görögkatolikus egyház legelső teljes liturgiafordítása:
 Krucsay Mihály 1793-as munkájának 1814-es változata
 Lupess István kéziratában

Bevezetés

Magyar görög katolikus egyházunknak van egy talán eléggé meg nem becsült kézírata, pontosabban kéziratós könyve – 1814-ből –, amely a liturgikus év túlnyomó részében használt Aranyszájú-liturgia szövegét tartalmazza magyar nyelven. A papság számára készült műről van szó, amely a liturgikus könyvek között a *liturgikon* – tehát *misekönyv* – műfajába tartozik.¹ Eddig meglehetősen – és érdemtelenül kevés – önálló publikáció született róla.² Ezen alkalommal ahhoz szeretnénk hozzájárulni, hogy ezt a művet jobban az érdeklődés előterében állítsuk, még ha hála Istennek, az ismeretek teljes hiányáról nincs is szó.

¹ Vö. Manel NIN, „Libri liturgici”, in Edward G. FARRUGIA (a cura di) (2000), *Dizionario enciclopedico dell’Oriente cristiano*, Roma. 441-443.; Elena VELKOVSKA (2016), „Bizánci liturgikus könyvek”, in *Praeconia* 1 (2016) 29-37. Lásd még SZABÓ Péter (2004), „A görög katolikus liturgikus könyvek kiadása. Rövid kánonjogtörténeti áttekintés”, in IVANCSÓ István (szerk.), *Liturgikus Örökségünk III. A 125 éve alakult hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság utolsó műve, a Danilovics-énekkönyv megjelenésére 2004. április 29-én rendezett szimpozium anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék, 11.), Nyíregyháza. 19-43.

² [N. N.], „150 éves a magyar liturgia”, in *Máriapócsi Naptár a magyar görögkatolikus hívők részére az 1944. szökö évre*, Nyíregyháza [é. n.], 64-67.; IVANCSÓ István (1995), „Legelső magyar nyelvű liturgiafordításunk. 200 éves Krucsay Mihály munkája”, in *Athanasiana* 1 (1995) 53-76.; PREGUN István (2003a), „A Krucsay-kézirat faksimiléjének bemutatása”, in IVANCSÓ István (szerk.), *Liturgikus Örökségünk II. A Krucsay-féle liturgiafordítás faksimiléje kiadásának alkalmából 2003. október 30-án rendezett szimpozium anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék, 10.), Nyíregyháza. 7-13.; IVANCSÓ István (2003b), „Utószó az első kéziratós liturgia-fordításunkhoz”, in *Lithurgia – Krucsay Mihály munkács megyei kanonok 1793-ban készült munkája*, Nyíregyháza. I-XI.; IVANCSÓ István (2003c), „*Lithurgia – Krucsay Mihály munkács megyei kanonok 1793-ban készült munkája* – Faksimile – Nyíregyháza 2003, [94] + XI p. ISBN 963 210 224 X”, in *Athanasiana* 17 (2003) 267-268. [recenzió]; Udvari István (2004), „Aranyszájú Szent János Liturgiájának első magyar nyelvű fordítása: Gálszécsi fordító, tímári másoló, nyíregyházi értékápoló”, in *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 2 (2004) 229-231.; IVANCSÓ István (2006), „Egy fontos tanúság Krucsay Mihály 1793-ban készített liturgia-fordításáról”, in *Athanasiana* 23 (2006) 195-200.; NYIRÁN János (2011), *Az első magyar liturgiafordítás Lupess István 1814-es kéziratában*, Nyíregyháza.

Miért fontos ez a kézirat?

Külsőleg tekintve úgy lehet válaszolni a feltett kérdésre, hogy azért fontos ez a kézirat, mert *szép*. Nemcsak az emberi életben fontos a szépség, az esztétikum, hanem a tudományban, a tudományos világban is. Nagyobb kedvvel lát hozzá az ember egy-egy mű tanulmányozásának, ha meglátja rajta és benne a szépséget, míg ha rendezetlenséget, kuszaságot, zavart tapasztal, akkor kevésbé lehet vonzó számára a feladat elvégzése. Filozófiai szintre is emelhető a szépség tárgyalása és itteni segítségül hívása, hiszen a „szép” a filozófiai alapkategóriákhoz – az egy, az igaz, a jó kategóriájához – csatlakozik. Végső gyökere az Istenbe mélyed, akiben minden pozitív érték tökéletes módon jelen van, így a szépség is. Jogos tehát, hogy kéziratunk fontosságának tárgyalásánál a szépséget említsük először.

Tartalmát tekintve az lehet a kérdésre a válaszunk, hogy azért fontos ez a kézirat, mert *205 éves műről* van szó. Igaz, az eredetije huszonegy évvel még idősebb, de az – mint még szó lesz róla – elveszett, s csak ez a másolata vehető kézbe, mely jelen tárgyalásunk alapját képezi.

Összességében nézve pedig azért fontos ez a kéziratunk, mert a *legelső* teljes fordítása – illetve a fordítás átmásolása – az Aranyszájú Szent János neve alatt fennmaradt és naponta végzett Szent Liturgiának (nyugati terminológia szerint szentmisének) magyar nyelven. A jelen ismereteink szerint³ két évvel előzi meg Kritsfalusi György fordítását, amely 1795-ben Szent András napjára készült (tehát november 30-ára), és amit ő Bacsinszky András munkácsi püspöknek névnap ajándéku szánt.⁴

Mi a jelentősége?

Kéziratunk jelentőségét abban lehet meglátni, hogy *magyar nyelvű*. Az addig „hivatalosan” ószláv nyelven végzett liturgia szövegét immár az anyanyelvén biztosította a papságnak. Igaz, hogy csaknem egy évszázadot kellett még várni ahhoz, hogy a magyar nyelvű liturgiaszöveg elterjedté

³ Némi polémia alakult ki a mű datálása miatt. Ugyanis a mű címlapján szereplő eredeti évszámot átírták, így megvastagítva látható az 1793. Az eredetileg barna tintával írt évszámra került ez rá feketével. Folyamatban van a színekpelemzéses vizsgálat, melynek eredményéről egy újabb publikációban számolunk majd be. – Amíg a vizsgálat eredménye mást nem bizonyít, mi tartjuk magunkat a kutatók többsége által képviselt állásponhoz: Krucsay fordítása (1793) megelőzte Kritsfalusiét (1795).

⁴ Ez a mű eredetiben elérhetetlen számunkra. Sztripszky Hiador „betűhív átírásban” jelentette meg nyomtatásban a múlt század elején a nyomdai változatát. Lásd SZTRIPSZKY Hiador (1913), „A görög anya-szent-egy-háznak liturgiája vagy-is isteni-tisztelete Arany-száju Szent János szerént. Magyarra fordított Ungvárt 1795-dik esztendőbenn”, in SZABÓ Jenő, *A görögkatholikus magyarság utolsó kalvária-útja*. Szerző dolgozataiból és beszédeiből egybeállította, bevezetővel és jegyzetekkel kíséri dr. Sztripszky Hiador, Budapest. 463-501.

válhasson. Ugyanis a Danilovics János külhelynök által vezetett hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság⁵ munkálkodása nyomán csak 1880-ban jelent meg nyomtatásban a magyar nyelvű liturgiaszöveg.⁶ Krucsay Mihály, illetve Lupess István esetében – akiknek a jelen kéziratot köszönhetjük – azonban nyomtatásról még nincs szó. Viszont arról igen, ami a mű jelentőségét még inkább kiemeli, hogy ez a fordítás (és másolás) nem egyházmegyei rendelkezésre született, hanem *alulról jövő kezdeményezés* hatására. Mind a papság, mind a nép igényelte a magyar nyelvű liturgiát! S ez jogos igénye volt a bizánci szertartású görög katolikusok ama csoportjának, amely a magyar nyelvet vallotta anyanyelvének.

Keleten nincs „triglosszália-elv”

A keleti egyházban nem ismeretes a „triglosszália-elv”, illetve annak alkalmazása. Tehát nemcsak a hébert (arámot), a görögöt és a latint használták a liturgia nyelveként.⁷ Az apostolok – elsősorban a „nemzetek apostola” címmel kitüntetett Szent Pál – tevékenysége folytán, a kereszténység elterjedése a keleti területeken nem hozott magával nyelvi egységesítést. A mai divatos szóhasználat szerint az „inkulturáció” folyamán is megmaradt az egyes nemzetek liturgikus anyanyelve.

Az apostolok – és a későbbiekben a keleti egyházak is – meghagyták az egyes nemzetek politikai, nemzeti, kulturális öröksége mellett a nyelvi örökségét is. Így a saját rítusú egyházak saját anyanyelvüket használják

⁵ Ehhez lásd IVANCSÓ István (1999), *Az 1879-es hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság és tevékenysége*, (Athanasiana Füzetek, 1.), Nyíregyháza. Továbbá: IVANCSÓ István (2000), „Az 1879-es hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság tagjainak, munkásságának és eredményeinek bemutatása”, in VASS Lajosné (szerk.), *Esélyek az ezredfordulón. A „Magyar Tudomány napja 1999” alkalmából rendezett Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Konferencia anyagának bemutatása*, (Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Tudományos Közalapítvány Füzetek, 13.), Nyíregyháza. 115-116.

⁶ *Aranyszáju Szent János atya szent és isteni liturgiája vagyis az ujszövetségi vérontás nélküli szent áldozat bemutatásának rendje kiegészítve több oltári imával és egyházi énekkel a magyar-rajku görög szertartású katolikusok lelki épülésére. A munkácsi és eperjesi egyházmegyei szent-székek kebeléből kiküldött kilenczes tagu bizottság fordítása Hajdu-dorogon 1879.* Debreczen, nyomtatott a város könyvnyomdájában. 1882. – A mű teljes leírását és bemutatását lásd IVANCSÓ István (2006), *Görög katolikus liturgikus kiadványaink dokumentációja I. Nyomtatásban megjelent művek*, (Szent Atanáz Gör. Kat. Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 14.), Nyíregyháza. 39-43. Lásd még IVANCSÓ István (2002a), „Az 1882-es Liturgikon”, in IVANCSÓ István (szerk.), *Liturgikus Örökségünk I. Az első magyar nyomtatott Liturgikon megjelenésének 120. évfordulójára 2002. április 18-án rendezett szimpozion anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 8.), Nyíregyháza. 27-46.

⁷ Ehhez lásd FARRUGIA 2000 (1. láb.) megfelelő szócikkeit. Vö. MÁRKUS Ferenc, „Liturgikus nyelv”, in DIÓS István (főszerk.) (2002), *Magyar Katolikus Lexikon*, Budapest, Szent István Társulat. VII. köt., 901-902.

a liturgiájukban.⁸ A nagy rítuscsaládokat tekintve fel lehet figyelni elsősorban az *örmények* ősiségére a maguk anyanyelvével. Hasonló tény állítható a *kopt* egyház tagjairól. Bár a *szírek* esetében a történelem folyamán egyre bonyolultabbá vált a helyzet, alapelveként mégis igaz, hogy a szír anyanyelvüket használták a liturgikus ténykedésekhez. A *káld* egyházban is az ősi káld volt a liturgikus nyelv. Végül a bizánci egyház – természetesen – a *görögöt* használta és használja ősi időktől a liturgiájában.⁹ Az öt nagy rítuscsaládon belül tehát Keleten az érvényes, hogy mindegyik saját jogú – de akár részegyház is – a saját anyanyelvét alkalmazza liturgikus nyelvként. Ugyanez érvényes a rítuscsaládokon belüli „leágazásokra” is, aminek legjellemzőbb példája a bizánci egyház szláv ága, amelyben elsősorban az ószláv nyelv kapott teret. De említhetjük az indiai Keralát is a maga malajalam, vagy Etiópiát a maga geéz nyelvével.

Természetesen nem tagadható, hogy Nyugaton, a hatodik nagy rítusban meglévő *latin nyelvnek* megvolt az előnye a liturgiában (legalábbis a II. Vatikáni zsinatig), hiszen így a világ bármely részén, bármelyik kontinensen, bármely nemzet körében egyforma szöveggel és egyforma módon végezheték a liturgiát, a szentmisét, és ez az egység szempontjából hatalmas előny jelentett.

Magyar görögkatolikusok

A nemzeti öntudatra ébredéstől – az 1800-as évek elejétől – kezdve különösen is feléledt a magyar görögkatolikus egyház tagjaiban az a már jóval korábban meglévő igény, hogy liturgiájukat a saját anyanyelvükön végezhessék. Ennek elvi akadályja nem is lehetett volna, hiszen – mint láttuk – az egyes keleti egyházak ősi időktől kezdve alkalmazták a maguk anyanyelvét az egyházi életükben. Ám ez a magyaroknak nem adatott meg, és több évszázados küzdelmet kellett folytatniuk azért, hogy nyelvük a keleti egyházak liturgikus nyelvei között elismert liturgikus nyelv legyen. S történelmi érdekességet jelent az a tény, hogy ez a mai napig sem rendelkezik szentszéki jóváhagyással.¹⁰ Egyrészt a gyakorlat hozta magával, de másrészt – és ez az igazán fontos – az 1965. november 19-én végzett püspöki Szent

⁸ A kopt, az örmény, az etióp, a káld, a malabár, a malankár, a maronita, a szír és a bizánci liturgiával kapcsolatban lásd IVANCSÓ István (2002b), *A keleti liturgiák*, (Szent Atanáz Gör. Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 9.), Nyíregyháza megfelelő helyeit.

⁹ Azonban a nemzeti nyelvek szerepe itt is előtérbe kerül például a románok, az albánok, illetve a különböző szlávok esetében.

¹⁰ A hajdúdorogi egyházmegyét alapító *Christifideles graeci* kezdetű bullában (1912-ben) X. Szent Piusz pápa úgy rendelkezik, hogy az új egyházmegye liturgikus nyelve az ógörög legyen, és ennek elsajátítására három év türelmi időt ad a papság és a hívek számára.

Liturgia a vatikáni Szent Péter-bazilikában.¹¹ Dudás Miklós hajdúdorogi megyéspüspök ugyanis ekkor teljes magyar nyelvű liturgiát végzett a II. Vatikáni zsinat atyáinak jelenlétében. Ezzel oldódott meg az addigi történelmi ellentmondás, s ettől kezdve okafogyottá vált számunkra a nyelvi kérdés! Tehát innentől fogva minden magyar görögkatolikus pap teljes egészében magyarul végzi a Szent Liturgiát. Véget ért tehát az évszázados küzdelem kálváriaútja.¹²

Addig azonban nehéz volt a helyzetük. Egyrészt a környező görögkatolikus egyházak miatt. Ugyanis azokban ószlávul (illetve románul) végezték a szertartásokat. Mivel pedig egészen 1912-ig, illetve 1924-ig a magyar nyelvű görög katolikus hívek nem rendelkeztek önálló magyar nyelvű egyházmegyével (illetve önkormányzati egységgel), számtalan vád érte őket, hogy ők oroszok, tótok, oláhok. – Másrészt pedig a nyugati szertartású, latin testvérek miatt volt nehéz a helyzetük, illetve annak megoldása. Ugyanis, ha a görög katolikusoknak engedték volna a nemzeti nyelv használatát, akkor ők is jogosan léphettek volna fel hasonló igénnyel, a latin nyelvnek magyarra való váltásával.

Mindenesetre egy jellemző példát lehet idézni 1896-ból a liturgikus nyelvi kérdés bonyolultságára vonatkozóan:

„Megtörtént dolog az, hogy a magyarnak oroszul miséztek, oláhuul énekeltek és még, ha az énekesnek kedve kerekedett, ráadásul az agioszt is görögül elorrhangozta, s a szegény magyar jött ki a templomból azon meggyőződésében, hogy Istenével jól végezte dolgát, mert hiszen a pap és éneklésze annyi idegen nyelven énekelt Hozzá, miszerint lehetetlen, hogy vagy egyiket, vagy másikat meg ne hallgassa. Vallásos vigasztalást csak abban találván fel, hogy az egyházi szószekből legalábbis saját nyelven szóltak hozzá”.¹³

¹¹ Ehhez lásd IVANCSÓ István (szerk.) (2005a), *Liturgikus Örökségünk V. A vatikáni magyar nyelvű Szent Liturgia 40. évfordulója alkalmából 2005. november 17-én rendezett szimpozion anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 13.), Nyíregyháza tanulmányait: HOLLÓS János (2005), „A teljes magyar nyelvű Liturgia 40. évfordulója – Egy kortárs visszaemlékezésében”, *uo.*, 9-12.; VÉGHSEŐ Tamás (2005), „Magyar nyelvű bizánci szertartású Szent Liturgia a Szent Péter bazilikában 1965. november 19-én. A történelmi háttér”, *uo.*, 13-17.; IVANCSÓ István (2005b), „A Szent Liturgia magyar szövegváltozatai a II. Vatikáni Zsinat előtt és után”, *uo.*, 19-38.; HORVÁTH Tamás (2005), „Van-e jogunk magyar liturgiát végezni?”, *uo.*, 39-48.

¹² Szabó Jenő főrendiházi tag, görögkatolikus hívő könyvének címe karakterisztikussá vált a múlt század folyamán: *A görögkatholikus magyarság utolsó kálvária-útja*. Lásd 4. láb.

¹³ FARKAS Lajos (1896), *Egy nemzeti küzdelem története*, Budapest. 12.

Mindezek fényében érthető az „alulról jövő kezdeményezés”, vagyis az, hogy a papok elkezdték a liturgiát magyar nyelvre fordítani, amit aztán a szertartás folyamán használtak és alkalmaztak is.¹⁴ Itt kap helyet Krucsay Mihály fordítása és annak Lupess István által való átmásolása.

Krucsay Mihály fordítása

A vizsgálat és megismerés tárgyát képező liturgikus kéziratunk eredetijét Krucsay Mihály gálszécsi paróchusnak köszönhetjük. Így a tényleges vizsgálódás előtt érdemes ezzel is megismerkednünk.

1793-ból való

Ismereteink szerint az a liturgiafordítás, amely először közli teljes egészében magyar nyelven az Aranyszájú-liturgia szövegét, 1793-ból való. Ezt a címlapján lévő bejegyzés igazolja, mint ahogy azt is, hogy Gálszécsen készült a fordítás, ahol akkor paróchus volt az alkotója. Sajnos, a későbbiekben ez az eredeti kézirat eltűnt. Valószínűleg a gálszécsi templomot és paróchiát ért tűzvészben semmisült meg. A Gondviselésnek köszönhető, hogy az 1814-ben készült átmásolásban mégis fennmaradt az utókor számára, így számunkra is ismeretes.¹⁵

Krucsay Mihály

A most vizsgált műben – tehát a Lupess István által 1814-ben készített másolatban – található egy bejegyzés a fordítóval kapcsolatban. Ez a Roskovich Ignác által készített megjegyzés elsődleges információval szolgál a személyére vonatkozóan:

„Fordította: Krucsay Mihály munkácsmegyei kanonok 1793-ban, elhalt 1814-ben. Parochus antea Gálszécsensis, tum parochus et V[ice]A[rchi]diaconus Ujhelyiensis, denominatus in Canonicum 1804. obiit 1814.”¹⁶

A munkácsi görögkatolikus egyházmegye sematizmusából mint elsődleges forrásokból, illetve egyéb – másodlagos – forrásokból azonban több történelmi adat áll rendelkezésünkre az életével kapcsolatban. Sajnos – mivel

---

¹⁴ A félreértések elkerülése érdekében itt is érdemesnek tűnik hangsúlyozni, hogy kifejezetten a *papság számára* készült műről van, nem pedig olyanról, amelyet a nép számára készítettek. Vö. 1. lábj.

¹⁵ Nagy gondossággal és alapos munkával történt a nyomdai átírása: NYIRÁN 2011, ahol a szerző 43-95. lapokon közli a szöveget.

¹⁶ A mű címlapján olvasható bejegyzés.

eddig ismereteink szerint – senki nem írta meg Krucsay Mihály életrajzát, a szorosán vett biográfiai adataival nem rendelkezünk. Az egyházmegyei sematizmusok pedig későbbiek, mint ahogy ő pap lett, így a teológusi éveiről sincsenek adataink. Még annyit lehet valószínűsíteni, hogy Dorogon (azaz Hajdúdorogon) született, bár az ezt állító két szerző egyike sem dokumentálja az állítását.¹⁷

Papi életének állomásai

Krucsay Mihály papi életét annyiban tudjuk nyomon követni, hogy az első, 1792-ben készített sematizmusban (katalógusban) már az olvasható, hogy Gálszécsen volt paróchus.¹⁸ De azt, hogy mikortól, az nincs benne a műben. Így nem oldódik fel a Roskovics Ignác által írt bejegyzés jelentése: „antea”,¹⁹ amely annyit jelez, hogy „azelőtt”.

Egy forrásmunkául szolgáló műben az olvasható, hogy Krucsay Mihály Gálszécsen 1777-től 1801-ig volt paróchus.²⁰ Ez a könyv viszont nem dokumentálja az állítását. Nyilván ez után lett Sátoraljaújhelyben paróchus, ami tehát 1801-től 1804-ig, a kanonoki kinevezéséig tartott.²¹ Ungvári kanonok pedig tíz évig, az 1814-ben bekövetkezett haláláig volt. A munkácsi egyházmegye első „igazi” sematizmusa a kanonokok között sorolja fel:

„Cartophilax seu Cancellarius R-mus D. Michael Krucsay, C. E. Canonicus Cartophilax, seu Cancellarius I. Cottas. Zempléniensis Archi-Diaco-nus, et tam huius, quam Unghvariensis Tab. Judriae. Assessor”.²²

Ugyanakkor ez azt is jelenti, hogy levéltáros és irodaigazgató is volt az egyházmegyében, valamint mind a zempléni főesperességben, mind az egyházmegyében bírósági jegyzői tisztséget is betöltött.

Arról a nyomtatott forrásaink nem szólnak, hogy az ungvári papnevelő intézetben rektorként is működött Krucsay Mihály. Viszont fennmaradt egy kéziratot mű, amely mégis ezt igazolja: „Carmen Gratulatorium Reveren-

¹⁷ Vö. PETRUS Jenő (1897), *A magyarság önvédelme a keleti ritusu egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen*, Debrecen. 16.; B. PAPP János (1996), *Hajdúdorog küzdelme a magyar görög katolikus egyházmegye felállításáért*, Hajdúdorog. 18.

¹⁸ Sajtó alá rendezett kiadása: BENDÁSZ István, KOI István (1994), *A Munkácsi Görög katolikus Egyházmegye lelkészskégeinek 1792. évi katalógusa*, Nyíregyháza. 98. Itt a neve Krutsay-ként szerepel.

¹⁹ Lásd 16. láb.

²⁰ Vö. BENDÁSZ István (1999), *Részletek a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből*, Ungvár. 188.

²¹ Lásd Roskovics bejegyzését: 16. láb.

²² *Catalogus venerabilis cleri almae dioecesis Munkatsiensis sede episcopali vacante pro anno MDCCCXIV*, [Kassa] 1814, 5.

dissimo Domino Domino Michaeli Krutsay, Rectori Seminarii Unghvariensis”.²³ Ezt a költeményt Duliskovics János első éves papnövendék írta.

Krucsay Mihály feltételezhetően 1814-ben halt meg. Ugyanis az 1816. évi ungvári sematizmusban már nincs jelen a kanonokok között. A közbeeső esztendőben – 1815-ben, amikor az adatokat gyűjtötték az újabb kiadásához – az egyházmegye nem jelentetett meg sematizmust, amelyben benne lehetne a neve. Érdekes viszont, hogy az elhunytak sorában sem található az 1816-os kötetben. Ugyanakkor az is tény, hogy egyetlen későbbi sematizmusban sincs benne.

A fenti adatokat még egy másodlagos forrás állításával lehet kiegészíteni, illetve megerősíteni. Sztripszky Hiador a „katalógusában” a következőket írja:

„Krucsay Mihály gálszécsi, majd s.-a.ujhelyi lelkész 1804-1814 kano-
nok lefordította a liturgiát magyarra. Mikor? Nem tudjuk”.²⁴

Az életrajzi adat alátámasztása mellett azonban a szerzőnk azt is igazolja, hogy maga nem látta a művet, mert ellenkező esetben nem lett volna kétsége annak datálása fölött, ami ma a címlapon látható.²⁵

Kézírása

Krucsay Mihály kézírása – enyhén szólva – kívánnivalókat hagy maga után. Korántsem olyan szép, kiírt írással rendelkezett, mint művének későbbi átmásolója, Lupess István. Rendezetlen sorok és rendezetlen írás jellemezte őt. Sorai nem voltak egyenesek, betűi nem voltak egyformák.²⁶

Még szerencse, hogy Lupess István tímári paróchus huszonegy év után átmásolta a fordítását, így az külsejét tekintve is valóban vonzó formában maradt ránk. Nyilván nem Krucsay kézírásának minősítéseként, hanem a Lupess által készített fordításról írta Roskovics Ignác a következőket, amikor a két évvel későbbi, 1795-ös Kritsfalusi-fordítással egybevetette azt:

„Ezen fordítást össze hasonlítván a Kritsfalusy György ungvári gymnasiumi magyarnyelv tanárnak 1795-ik évben tett, és Bacsinszky György püspöknek ajánlott fordításával, – attól egyébként alig különbözik, mint-

²³ A gyönyörű, disztichonban írt vers bemutatását egy következő előadásra és publikációra szánjuk.

²⁴ SZTRIPSKY Hiador (1913), „Bibliographiai jegyzetek az ó-hitű magyarság irodalmából”, in Szabó 1913:438. (4. láb.)

²⁵ Lásd 16. láb.

²⁶ Másfél évtizeddel ezelőtti levéltári kutatásaim folyamán fedeztem fel egy levelét, aminek alapján meg mertem fogalmazni az állításomat. Azóta azonban nem találok az egyházmegyei levéltárban az iratot.

hogya az »Uram, irgalmazz mi nekünk« helyett abban »Uram, könyörülj rajtunk« van.

Ezen észrevételt jegyzette Ungvárott 1880. ápr. 24. Roskovics Ignác kanonok”.²⁷

Érdeemes megjegyezni, hogy maga Roskovics Ignác is sokat művelt a liturgia terén. Nemcsak sokat fordított, többek között a Szent Liturgát,²⁸ hanem imakönyvet is állított össze.²⁹

Nyelvezete

A fordítás nyelvezetét két oldalról érdemes szemügyre venni. Egyrészt abból a szempontból, hogy mi volt az eredetije, milyen nyelvből fordította le a Szent Liturgiát Krucsay Mihály. A hajdúdorogi egyházmegye tudós püspökének Timkó Imrének – aki előzőleg egyetemi professzor volt –, a következő megállapítását lehet itt figyelembe venni:

„A fordítás filológiai elemzése alapján kétségtelen, hogy Krucsay Mihály csak az ószláv eredetit használta fordításához és az eredeti görög szöveggel nem vetette össze”.³⁰

Meg kell még említeni, hogy Sztripszky Hiador is hasonló véleményen van az 1795-ös Kritsfalusi-fordítással kapcsolatban, ami azonban Roskovics Ignác megállapítása alapján „alig különbözik” Krucsayétól:

„Ennek szövege igen valószínűleg az ószláv alapján készült, mit ahogy minden ó-hitű régebbi szerkönyv is ószláv szövegből ültetődött át”.³¹

²⁷ A mű címlapján és annak verzóján található írás.

²⁸ Ehhez lásd NYIRÁN János (2015), „Roskovics Ignác kanonok liturgia-fordítása”, in KERESKES Benedek (szerk.), *A VIII. Nyíregyházi Doktorandusz (PhD/DLA) Konferencia előadásainak közleménye, 2014. november 21.*, Nyíregyháza. 73-79.; NYIRÁN János (2016), „Az elveszettnek hitt Roskovics-féle liturgiafordítás”, in *Athanasiana* 42 (2016) 127-153.; NYIRÁN János (2014), „Magyar nyelvű liturgiafordítás Bacsinszky püspök korában”, in VÉGHSEŐ Tamás (szerk.), *Bacsinszky András munkácsi püspök. A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza, 2009. november 12-14., Nyíregyháza. 149-172.

²⁹ *Ó hitű imádságos és énekes könyv, az egy szent közönséges apostoli anyaszentegyház napkeleti vagyis görög rendje szerént görög-katholikus keresztények lelki épületére. Fordítá és kiadta Roskovics Ignác hajdu-böszörményi görög-kath. lelkész. Debreczen Nyomatott a város könyvnyomdájában. 1862.* Ez az imakönyv nyolc kiadást ért meg 1898-ig. Teljes körű leírásukat és részletes bemutatásukat lásd IVANCSÓ 2006:11-32.

³⁰ TIMKÓ Imre (1971), *Keleti kereszténység, keleti egyházak*, Budapest. 467.

³¹ SZTRIPSKY 1913:467.

Molnár Nándor nyelvészprofesszor – hittudományi főiskolánk hajdani tanára – egy összefoglaló megállapítást tett az első két fordítással kapcsolatban:

„A magyar liturgikus nyelviség szempontjából figyelmet érdemel talán az a megállapítás, hogy a fordítás nyelvezete a Szatmár megyei népi stílust tükrözi, vagyis annak a nyelvjárásnak módján készült, ahogyan a felső-tiszai és az északkelet-magyarországi emberek beszéltek”.³²

Udvari István professzor is hasonló véleményen van a Krucsay-fordítás nyelvezetével kapcsolatban, mikor írja, hogy a mű

„fordítása egyházi – vagy ószláv nyelvből készült... Első látásra is kitűnik, hogy a fordítás a korabeli északkelet-magyarországi kultúrnyelven (irodalmi nyelven) készült, amelyre lényegében a modern magyar irodalmi nyelv is épült, amelyen Kazinczy Ferenc is alkotott...

Egyházi szláv nyelvből készült fordítás, melyben a forrásnyelv használatát is érezhetjük”.³³

Számunkra azonban – mindezek mellett – itt és most az 1814-ben készült kézirat a fontos.

Lupess István másolata

Ismételten le kell szögeznünk, hogy az „eredeti” Krucsay-féle fordítást nem tudjuk kezünkbe venni, mert (valószínűleg) a gálszécsi tűzvészben elpusztult. Tartalma azonban világos számunkra, mert minden róla szóló tudósítás azt közli, hogy az Aranyszájú-liturgia szövegét tartalmazta. A fennmaradt másolata pedig mindezt igazolja. – Így most már ennek tanulmányozására lehet összpontosítani a figyelmet.

1814-ből való

A kezünkbe vehető műről két alapvetően fontos megállapítást lehet tenni. Egyrészt azt, hogy 1814-ből való, amint a címlapja igazolja. Másrészt azt, hogy Krucsay Mihály műve – kéziratosa formája ellenére is – terjedt. Ugyanis az 1793-as elkészítése után huszonegy esztendővel már a Gálszécstől

---

³² MOLNÁR Nándor, „Perevodii cerkovnoszlavjaszkih liturgicseszki teksztov na vengerszkij jazik”, in *Studia Slavica* 12/1-4 (1966) 273-281.

³³ UDVARI 2004: 230.

nyolcvan kilométerre lévő Tímáron is jelen van: ott másolja le Lupess István, az ottani paróchus.³⁴

Lupess István és az általa készített másolat

Lupess István életéről van szerencsénk többet tudni, mint Krucsay Mihályról. Igaz, ez csupán a papi életére vonatkozik, mert egyrészt csak a munkácsi egyházmegyei sematizmusok adatai állnak rendelkezésünkre, s a kezdeti időkben ezek a hivatalos kiadványok nem jelezték a papok születési és szentelési évszámát, továbbá nem közölték halálukkor az életkorukat. Másrészt azonban megvannak szolgálati helyeinek az anyakönyvei, amikből pontos adatokat lehet szerezni a papi működéséről. Továbbá a hajdúdorogi főesperesség levéltára is nyújt némi segítséget ezen a téren.

Papi életét a ma Tiszavasvárinak nevezett Bűdön kezdte, ahová 1795. január 31-én nyert beiktatást.³⁵ Az itteni anyakönyvekből nyomon követhető az egy évtizedes papi munkálkodása ugyanúgy, mint családi életének alakulása: gyermekei születése és eltemetése; valamint a felesége halála és temetése is.³⁶ Aztán 1804. május 10-én tímári paróchussá lett kinevezve.³⁷ Itt összesen három évtizedet töltött, s 1814-ben – tehát amikor a fordítás átmásolását végezte – Tímáron volt paróchus.³⁸ Ez az egyházközség ekkor a jelentősebb paróchiák közé tartozott. A következő hivatalos dokumentum azt írja, hogy 1816-ban is Tímáron szolgált.³⁹ Az ezt követő sematizmus 1821-ben ugyancsak tímári papként jelzi Lupess Istvánt.⁴⁰ Közben pedig azt lehet kiolvasni az adatokból, hogy az egyházközség létszáma egyre növekedett. A négy évvel később kiadott sematizmus arról számol be, hogy Lupess kerületi esperes, vagyis „Vice-Archi-Diaconus” lett.⁴¹ A további források azt mutatják, hogy tímári paróchusi és esperesi tisztsége mellé egyéb kine-

³⁴ Bizonyára máshol is másoltak belőle. Bohács Béla eperjesi liturgikus professzor közölte, hogy gyermekkorában találkozott egy ilyen kéziratos könyvvel.

³⁵ Vö. DUDÁS László (szerk.) (1999), *A hajdúdorogi főesperesi levéltár iratainak lajstroma és mutatója 1562-1819*, (A Görög Katolikus Püspöki Levéltár Kiadványai, III.), Nyíregyháza. 17.

³⁶ Mindezek részletes bemutatását lásd IVANCSÓ István (2003), „Lupess István, az első liturgiafordításunk másolója”, in IVANCSÓ István (szerk.), *Liturgikus örökségünk II. A Krucsay-féle liturgiafordítás faksimiléje kiadásának alkalmából 2003. október 30-án rendezett szimpozion anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék, 10.), Nyíregyháza. 16-18.

³⁷ Vö. DUDÁS 1999:60.

³⁸ *Catalogus venerabilis cleri aliae dioecesis Munkatsiensis sede episcopali vacante pro anno MDCCCXIV*, [Kassa] 1814, 174.

³⁹ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkatsiensis, ad annum M. D. CCC. XVI.*, Cassoviae 1816, 118-119.

⁴⁰ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkatsiensis, pro anno Domini M. D. CCC. XXI.*, Budae 1821, 93.

⁴¹ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkatsiensis, pro anno Domini M. D. CCC. XXV. ab effectuatat dismembratione anno primo*, Budae 1825, 97.

vezést is kapott: az egyházmegyei szentszéki bíróságban jegyző lett.⁴² A tímári anyakönyvek – éppúgy, mint a bűdiek – hűen tükrözik Lupess István odaadó papi munkáját.⁴³

Végül a tímári halottas anyakönyvben megtalálható a halálának, illetve a temetésének bejegyzése 1833-ból: „4-ik Martiusban – Nagyon Tszdó Lupess Istán Helybéli Parochus és Alesperes – özvegy – 65 [esztendő] – Gkath – Parochus – Timár – Tüdőgyulladás”. A munkácsi egyházmegyei sematizmus ezt az időpontot 1833. március 7-ére teszi.⁴⁴ Egyértelmű azonban, hogy a „helybéli” dokumentum, az anyakönyv adata a helyes.

Az adatok tehát azt igazolják, hogy Lupess István tizenkilenc évvel élte túl a művét. Addigra viszont már a családja is kihalt. Az anyakönyvi adatok alapján a következő összesítést lehet készíteni erről:⁴⁵

																	Felesége				
																		Márta			
																		György			
																		Katalin			
																		György			
																		Terézia			
1795	1796	1797	1798	1799	1800	1801	1802	1803	1804	1805	1806	1807	1808	1809	1810	1811	1812	1813	1814		

A kézirat szemügyre vételével azonnal meg lehet állapítani, hogy a másolás mennyire gondos munkát tükröz. Készítője gondot fordított arra, hogy külsőleg is alapos munkát végezzen. Felmerül a gondolat: Nem lehet-e esetleg ez egy bizonyos kompenzáció? Arra készült, hogy családostan papként a feleségével és a gyermekeivel fogja leélni az életét, és magára maradt!⁴⁶ Mindenesetre, azt lehet megállapítani, hogy az anyakönyveit, valamint a protokollumot is pontosan így vezette. Még a címlapokat is ahhoz hasonlóan formálta meg, mint ebben a liturgikus másolatában.

⁴² *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkatsiensis, pro anno Domini M. D. CCC. XXXIII.*, Cassoviae 1833, 5.

⁴³ Részletezését lásd IVANCSÓ 2003:18-26.

⁴⁴ *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkatsiensis, pro Anno Domini M. D. CCC. XXXVI.*, Cassoviae 1835, 199.

⁴⁵ IVANCSÓ 2003:27.

⁴⁶ Két gyermekét felesége halála előtt, középső lányát feleségével együtt (1809. július 20-án), két fiát pedig felesége halála után temettette el.

Habent sua fata libelli

Érdekes története van a Lupess István által 1814-ben készült műnek, amit ő – Roskovics Ignác tanúsága szerint⁴⁷ – a Krucsay-féle liturgiafordításból másolt át.

Fontos támpontot jelent a XX. század derekán készült egyik megjegyzés: „Murányi Miklós püspöki titkár úr könyvei közül került elő legújabban az a kézirat könyv, melyet a Krucsay által 1793-ban, tehát pontosan 150 évvel ezelőtt készült fordítás alapján 1814-ben másolt le az akkori tímári lelkész”.⁴⁸ Sem előtte, sem utána – hosszú időn keresztül – semmi híradás nem volt a könyvről, illetve kéziratról.

Újabb híradás róla Timkó Imre hajdúdorogi megyéspüspöktől származott, aki 1975-ben lett püspök. Ő élőszóban sokszor elmondta, hogyan került a tulajdonába, bár sosem publikálta az eseményt. Mivel bibliofil ember volt, rendszeresen járta az antikváriumokat. Így fedezte fel Budapesten a könyvecskét, amit még professzorsága idején meg is vásárolt. Miután pedig püspök lett, a dolgozószobájában őrizte a könyvespolcán egy kis ezüst tékában, amely piros bársonnyal volt bélelve. Magát a könyvet még külön becsomagolta selyempapírba. Így őrizte. Amikor olyan látogató jött hozzá, akit érdemesnek tartott arra, hogy megmutassa neki, akkor levette a polcról kicsomagolta, és jogos örömmel és büszkeséggel tárta a látogatója elé.⁴⁹

A püspök halála után nyoma veszett az értékes könyvecskének. Hosszas kutatás után és nem kevés anyagi áldozat árán sikerült visszaszereznem és elhelyeznem a hittudományi főiskolánk könyvtárában.

A mű további sorsához tartozik, hogy datálásának 210. évfordulója alkalmából faksimile kiadást készítettem belőle főiskolánk támogatásával.⁵⁰ Ez nemcsak alakjában és méretében, hanem papírmínőségében és tintájának barna színével is egyezik az eredetivel. Végül 2000-ben elérkezhetett a restaurálásának ideje is, hogy állapotát megóvjuk. Jelenleg a hittudományi főiskolánk antiqua-anyagának részét képezi,⁵¹ biztonságosan és légkondicionált körülmények között tárolva.

---

⁴⁷ Vö. 16. lábj.

⁴⁸ [N. N.], „150 éves a magyar liturgia” (2. lábj.), 66.

⁴⁹ Jómagam püspöki titkára voltam Timkó Imrének 1981 és 1985 között, de a kezembe soha nem adta az értékes művet, mindig csak tisztes távból szemlélhettem azt.

⁵⁰ *Krucsay Mihály munkács megyei kanonok 1793-ban készült munkája*. Barna színű fedőlapján (ami az eredetinek nincs) a mű címlapjának fehér feliratát viseli, a kötéstáblán pedig ugyanezt mélynyomással.

⁵¹ Könyvtári jelzete: Ant. 10292.

*A mű**Külső megjelenése*

A könyv könnyen kézbe vehető, csinos kis mű. A címlapot a szerzője szépen megszerkesztette: két, egymáson 45 fokkal elfordult négyzet közepébe (ami így nyolcszögű csillagot alkot) írta be a cím szövegét. A vízszintesen álló négyzet sarkaiba egy-egy kerubfejet rajzolt, a fölsőben az „Atya szemét”, az alsóba az 1814-es évszámot írta. A két oldalsó sem maradt üresen, mert tulipánszerű virág indája fut át rajtuk.

A könyv 94 oldalt tartalmaz. A lapokat a szerző nem számozta meg, és utólag sem került rájuk oldalszám. Keretet viszont minden lapra készített, amibe a liturgia szövegét írta. Nyilvánvalóan vonalzó mellett húzta a vonalakat. Kis eltérések tapasztalhatóak az egyes keretek között, ám ez nem zavarja a kiegyensúlyozott összképet.

Első rápillantásra meg lehet állapítani, hogy milyen gondosan írta a szerző a szöveget: szép, kalligrafikus írással. A gondosságát tükrözi, hogy nem kellett javítani a szövegen. Bizonyára hozzászólt ehhez a precíz munkához, mert – mint láttuk⁵² – az anyakönyveket és a protokollumokat is ugyanilyen szépen vezette.

Minden lap alján – a kereten belül – megjelennek az őrszavak. Ez gyakran csak szótöredéket jelent, de azonosítja a következő lapot, amely ugyanezzel kezdődik.

Érdekes, hogy bár kéziratról van szó, amihez díszített címlapot is készített a szerzője, iniciálék nem találhatóak a műben. Még olyan formában sem, hogy egyszerűen megnagyobbított volna egyes kezdőbetűket.⁵³ Kiemeléseket azonban alkalmazott, mégpedig két formában. Egyrészt úgy, hogy bizonyos szövegeket nagyobb betűkkel írt. Erre a legszebb példa az alapítási szavak formája, amiket kétszeres betűmérettel írt a szerző. Sőt, még azzal is hangsúlyozta eme szöveg fontosságát, hogy a folyóírás helyett itt „nyomtatott betűket” alkalmazott. A kiemelések másik formája az aláhúzás. Teljes következetességet itt nem lehet felfedezni. Általában a liturgia egyes részeinek – énekek, imák – címénél alkalmazta az aláhúzást, vagy – főleg – a „szereplő” megjelölésénél: diakónus, pap, kar. Gyakran látható aláhúzás a liturgikus utasítások (vagyis a „rubrikák”) esetében is.

⁵² Vö. 44. láb.

⁵³ A betűnagyobbítás némi nyoma fedezhető fel a könyv imádságos részében, amely már nem a Szent Liturgia szövegét tartalmazza.

A mű tartalma

A könyv túlnyomó része az Aranyszájú-liturgia magyar szövegét tartalmazza Krucsay Mihály fordításában, Lupess István átírásában.⁵⁴ S az igazi jelentőségét ez adja. Tény, hogy más hipotézisek is felmerültek vele – és a kortársnak tekinthető fordításokkal – kapcsolatban,⁵⁵ amíg a címlapján szereplő évszámot, illetve felülírását megnyugtatóan nem lehet tisztázni, addig az előbbi kutatók véleményéhez tartjuk magunkat.

A Szent Liturgia szövege után húsz oldalnyi terjedelemben imádságokat ölel magába a mű.⁵⁶ Ennek jelentős része a betegellátásra vonatkozik.

1. Beteg Embernek halálra való elkészítése, azaz vele mondandó sok Ájtatos Imádságok
2. Nitzeniumi Hitnek Formája
3. A Beteg Embernek Gyónása előtt Imádsága
4. Más
5. Gyónás
6. Gyónás után Imádság
7. A Bűnös Ember Fohászkodási
8. Az Ur vétele előtt Imádság
9. Más
10. Más
11. Más
12. Ur vételekor
13. Ur vétele után
14. Imádság
15. Más
16. A Boldogságos Szűzhöz Imádság
17. Öröké való Hazánkhoz Kivánckozás
18. Nehéz Betegnél való Imádság Az Atyaistenhez
19. A Fiú Istenhez
20. A Szent Lélek Istenhez
21. A Szűz Máriához
22. Három Isteni Jó Jóságok Hit
23. Reménség
24. Szeretet indulati

---

⁵⁴ A 74. lapig.

⁵⁵ Lásd NYIRÁN 2011:23-42.

⁵⁶ A 75-től a 94. lapig.

Összegzés

A magyar görög katolikus egyház számára különlegesen becses mű Krucsay Mihály gálszécsi paróchus 1793-ban készített liturgiafordítása, amely Lupess István tímári paróchus átmásolásában maradt ránk 1814-ből. Ugyanis a témával foglalkozók túlnyomó többségének véleménye szerint ez az első teljes magyar nyelvre fordított szövege az Aranyszájú-liturgiának.

A faksimile-kiadás révén egyszerűen kézbe vehető kéziratot könyv bizonyítja, hogy szerzője milyen szép kézírással készítette azt, mennyi gondos munkát fektetett bele. Így ez a kézirat nemcsak a szellemet, hanem a szemet is gyönyörködteti.